

Zametki urbanizma v železnodobni naselbini na Mostu na Soči

Drago SVOLJŠAK

Izveček

V železnodobnem naselju na Mostu na Soči so razpoznavna nekatera pravila, ki so dokazilo načrtovanega urejanja rasti in organizacije naselbine, ter jih je zato mogoče razumeti tudi kot zametke urbanizma.

Abstract

Certain regularities were recognized at the Iron Age settlement of Most na Soči that demonstrate a planned regular growth and organization of the settlement, which can thus also be understood as representing the beginnings of urban development.

Spoštovani dr. Stane Gabrovec,

vse najboljše Vam voščim, moje strokovno darilo pa naj bi Vam bila beseda o urbanističnih kalčkah na Mostu na Soči.

Voščilu in darilu v tem slogu moram vendarle na začetku dodati še nekaj od srca, kljub skrajno resno zasnovani znanstveno-simpoziji shemi našega današnjega srečanja, srečanja Vam na čast, Vam v voščilo in z njim tudi v neizmerno zahvalo. Moje občutenje dogodka, ki se mu posvečamo, je bolj kot v arheološko stvarino, s katero smo z Vami najtesneje povezani, naravnano v človeka in njegova ravnanja. V Vas, dragi jubilar, v polnem pomenu besede in v Vaša ravnanja, v katera sem bil po srečnih naključjih in za mojo strokovno, arheološko pot in nič manj ali še bolj tvorno za mojo osebno rast, denimo, kar usodno vgrajen. Od Tolmina in Stične, kjer ste me izstrelili v orbito evropske prazgodovinske smetane med same izvrstne učenjake in modre učitelje in me naučili, skupaj z njimi, veččin in znanj pravega naselbinskega kopanja, z vsem kar sodi zraven seveda. Tam se je natkalo obilje dobrega, lepega, poučnega, učenega, človeško toplega, delovno vzpodbudnega, obilje takšnega, kar se za zmeraj zariše v dušo in odločujoče zakoliči smer. Od Stične, pa čez Most na Soči in skozi Narodni muzej vse do danes. Nič koliko rajši bi se za to priložnost sprehodil po poteh, na katerih smo si pogledali v duše, v srca in si pri tem sem in tja pomagali razpirati zapore z žlahtinami dolenske in posoške vitice, zagotovo rajši, kot z navidez otroško preprosto in z arheološkimi dokumenti tudi primerno podprto, v resnici pa z nekako avtohtonistično-narodnozavedno kretinjo iz dediščine svetolucijskega župnika Tomaža Rutarja, Mostu na Soči (vendarle) vdahniti še za kanček več od že prepoznane imenitnosti.

Poglejmo, kaj o napovedani temi zmoremo povedati, do kam nam pomagajo izkopanine in koliko daleč si smemo privoščiti popuščene vajeti s samocenzuro sicer dodobra obrzdane domišljije.

Ko gre za Most na Soči, naselje v venetskem slogu na skrajnem vzhodnem robu njihovega vplivnega žarčenja, lahko povsem pritrđimo Polibiju (II 17), ko pravi za Venete: "*prebivali so v neutrjenih vaseh ...*" in se zanesemo na ugotovitev Giulie Fogolari (Fogolari 1984, 689), ki opozarja na to Polibijevo sporočilo, ko zokroža opis venetskih naselbin v njihovem teritorialnem jedru, da niso obzidana, ampak so v izboru mest zanje poiskali naravno zavarovana območja ob vodah ali na izstopajočih vzpetinah.

To je sicer prostorski vidik, vidik izbire in izrabe prostora - kar je tudi urbanizem - in umestitve središča v njem na mestu, kjer je v vsem posoškem ožilju edinokrat naravno okolje hkrati ponujalo popoln odmik in vsesmerno komunikacijsko odprtost. Dovolj je bilo bdeti ob rečnih tesnih. Mikrolokacijski strategiji medrečja je bil dodan ali iz starejše naselivitvene tradicije podedovan in prevzet razpored naselbin na pristopih v porečje Soče, kar

sem nekoč poimenoval kar "obrambni sistem" in se pri tem bolj oprl na geografske razloge takšne razporeditve, ki pa imajo v sebi mnogokaj logičnega in z naseljem v jedru tudi kronološko in kulturno zares skupnega (Svoljšak 1986, 50-54). Da zamisel ni povsem brez soli ji pritrjujoče prikimava še sveže odkritje na *Jelenšku nad Godovičem*: ob gradišču posoškega tipa (ANSI 1975, 124; Piš 1889, 34-37) še mala nekropola (Bratina 1994a; ead. 1994b), prva v svetolucijskem krogu izrazito vojaške narave, še bolj kot nekropola v Koritnici (Kos 1973), čeprav enakega porekla. Na Jelenšku je med 37 grobovi večina *pokopov z orožjem*, oborožencev - vojščakov torej, v katerih lahko prepoznamo posadko na vzhodnem boku svetolucijskega teritorija v njeni II c stopnji, na braniku v območju ene izmed najizrazi-tejših ločnic na Slovenskem, ločnice v geografskem, političnem, jezikovno-narečnem, narodnoznačajskem smislu v današnji in polpretekli zgodovini, ločnice, po kateri teko tudi poznorimske zapore v sistemu *Claustra Alpium Iuliarum*.

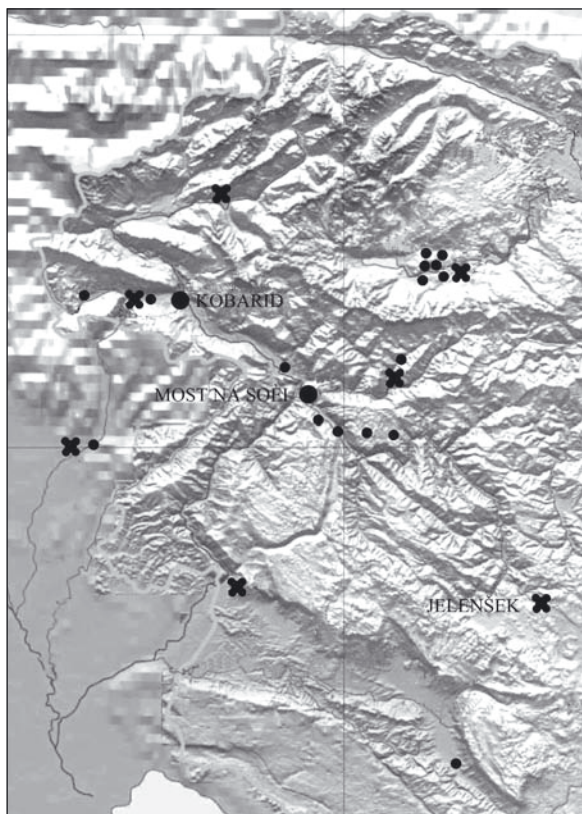
V tej regionalni razporeditvi ali podreditvi enemu središču prepoznavamo tako še eno podobnost z

venetsko, denimo pogojno, politično organiziranostjo in spet navajam sklep Fogolarijeve: "... naselitveni razvoj je postopoma prešel iz razpršenosti številnih majhnih naselitvenih jeder v oblikovanje vasi, pri nekaterih med njimi pa v sinecistični proces urbanega

Sl. 1: Most na Soči. Položaj železnodobnega naselja v sotočju Idrijce, Soče in Bače. A - naselje; B - starejšezelznodobna nekropola; C - mlajšezelznodobna in rimskodobna nekropola; D - Repelc, nekropola idrijske skupine.

Abb. 1: Most na Soči. Lage der eisenzeitlichen Siedlung im Zusammenfluß von Idrijca, Soča und Bača. A - Siedlung; B - hallstattzeitliche Nekropole; C - latènezeitliche und römerzeitliche Nekropole; D - Repelc - Nekropole der Idrija-Gruppe.

Sl. 2: Železnodobni Most na Soči in njegov teritorij.

Abb. 2: Eisenzeitliches Most na Soči und sein Territorium.

tipa. Zrasli so večji centri kot dominante nad okolnim podeželjem, s pripadajočimi vasi (*vicus*). Taka centra sta bi bila Este in Padova. Tri vasi med njimi, podrejene Pataviji (Padova), v potrdilo take regionalne organiziranosti Venetov, je leta 302 pr. Kr. napadel špartanski vodja Kleomin, preden so ga Patavijci pognali v beg (Fogolari 1984, 689-691). Podoben razvoj predvideva S. Gabrovec za Stično (Gabrovec 1994, 220).

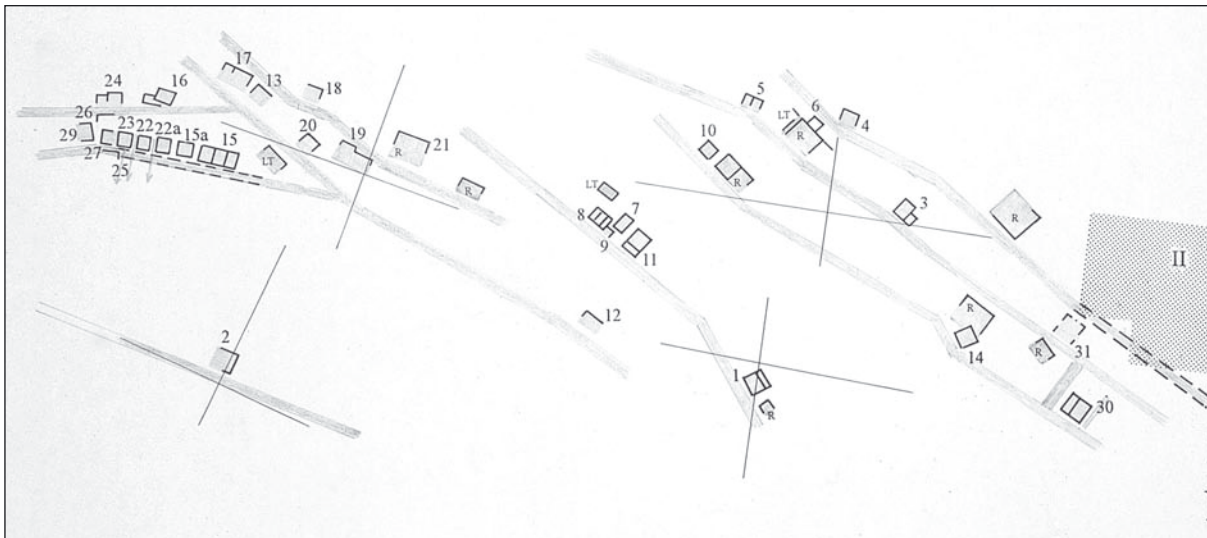
Prostorska umestitev po obeh opisanih načinih - mikrolokacija v medrečju in regionalni vidik, v obeh pa vidim premišljeni načrt, je omogočala naselju v sotočju Soče, Idrijce in Bače svobodnejšo rast, neobremenjeno z diktatom togega okvira, kar so vsekakor bila obzidja na utrjenih gradiščih (sl. 1 in 2).

Na Mostu na Soči je bilo med izkopavanji Goriškega muzeja in z znanjem, pridobljenim v Virskem mestu, veliko nabranega za prepoznavnost posoškega stavbarstva, kar je že omogočilo prve dovolj sprejemljive ali vsaj obetavne poskuse rekonstrukcij kot posoške poimenovane hiše in njeno umestitev v alpsko železnodobno sfero (Svoljšak 1999, 269-294). Vmes so se nadrobile še drobtine iz notranje ureditve naselja, ki smo jih ovesili z optimistično in zvanečo oznako: *urbanizem* in s tem predpostavili naselje z urejeno, še več, z načrtovano notranjo rastjo.

Taki nastavki so:

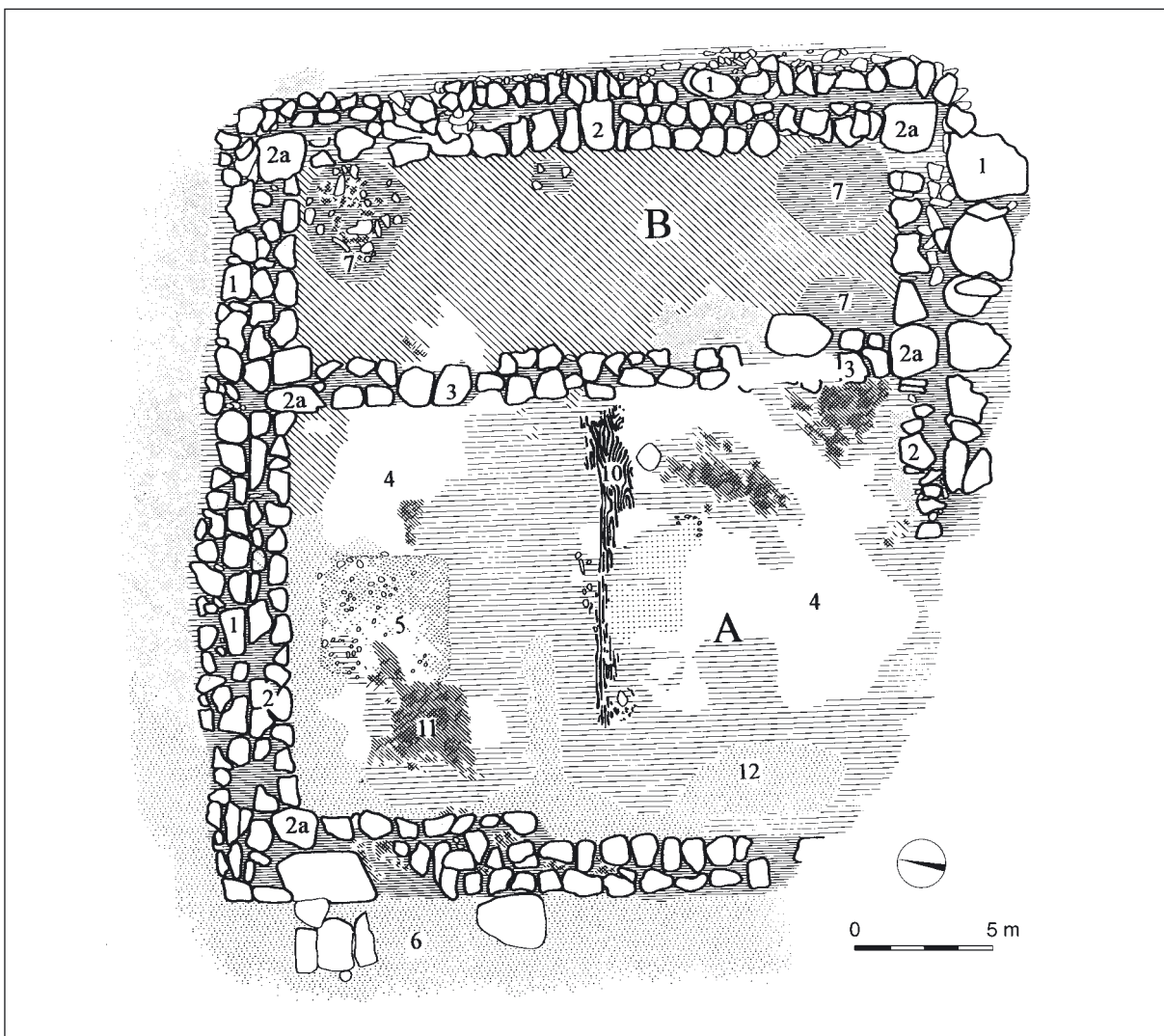
1. enaka ali vsaj zelo podobna orientacija velike večine stavb in zato vstop v objekte z edine proste strani;
2. dosleden način gradnje;
3. dosledno na isto gradbeno parcelo vezana prenova stavb znotraj njihove individualne kronološke usode;
4. obstoj notranjih komunikacij;
5. grupiranje funkcionalno sorodnih objektov pretežno na enem mestu;
6. kanalizacija za odvod meteornih voda;
7. absolutna ločenost nekropole od stanovanjskega dela vasi.

Ta zadnji vidik je v načrtovanju železnodobnega naselja na Mostu na Soči še vedno v prvi vrsti prostorski, saj je, četudi gledamo le z današnjimi očmi in v luči umestitve novodobnega naselja v sovodenj Idrijce in Soče, izrazito praktične narave in korenini v dolžini in kakovosti osončenja levega in desnega brega Idrijce in s tem večje ali manjše bivalne privlačnosti. Globoka rečna zarez in z njo preklanost v arealu železnodobnega naselja, ki je tudi izrazita ločnica, popolna oddelitev mesta živih od mesta mrtvih, kar je prostorskemu povsem enakovreden sanitarni vidik, je pa tudi morebitni zunanji izraz religioznih občutenj železnodobnih prebivalcev na Mostu na Soči (Svoljšak, Žbona Trkman 1985).

Sl. 3: Most na Soči. Načrt raziskanega dela naselbinskega areala. Črtkano = odkrita odseka ulic; II = območje nekropole II.

Abb. 3: Most na Soči. Plan des erforschten Teils des Siedlungsareals. Gestrichelt = entdeckte Straßenabschnitte; II = Bereich der Nekropole II.

Sl. 4: Most na Soči. Tloris starejšeželeznodobne hiše 1 z vhodno lopo.

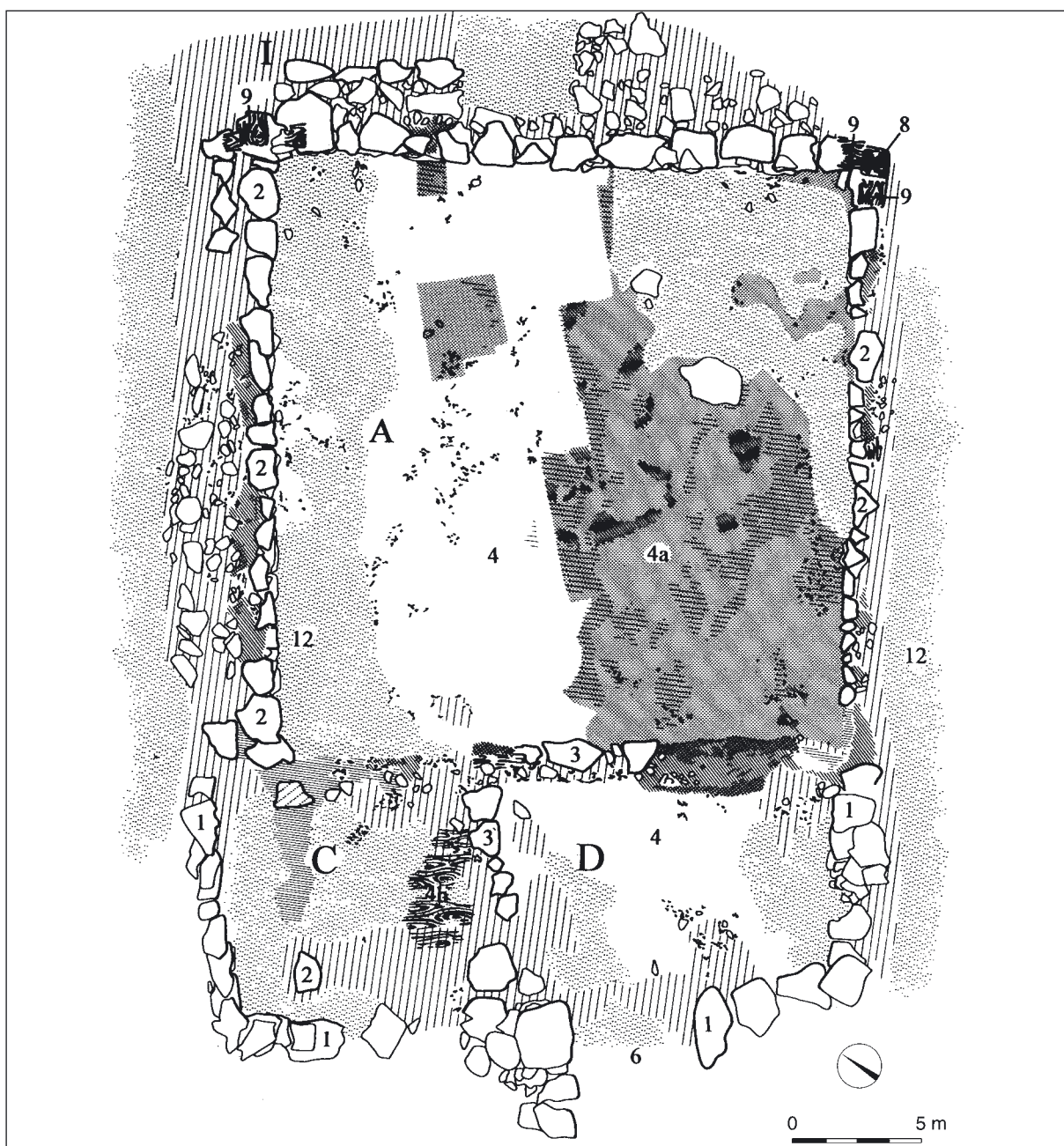
Abb. 4: Most na Soči. Grundriß des hallstattzeitlichen Hauses 1 mit Windfang.

Poleg tega, še povsem mikrolokacijskega ozira v organizaciji naselja, preostaja še nekaj kar dobrih in izrabljivih dokazil za domnevani načrt in iz njega izhajajoči red v izgradnji in v življenju železnodobne naselbine na Mostu na Soči.

V orientaciji samostojno stoječih stavb je konstanta vertikalna diagonala približno v smeri sever-jug in po analogiji vzdolžna v smeri vzhod-zahod. Položaj ali lega prazgodovinskih stavb je v tej luči zato v današnji (zdaj z novogradnjami ponovno spet povsem spremenjeni) podobi zemljišča anahronistična. Povsem očitno je, da je železnodobni relief, po dolgi

naselitveni praznini po antiki, doživel korenito preoblikovanje, vse dotlej pa sta tudi obe dedinji halštatskodobnega naselitvenega območja, idrijska in rimskodobna, posebej slednja, ki je po obsegu in kakovosti enakovredna prvi, obdržali temeljni zaris naselja v prostoru, le svoje stavbne parcele so odmaknili od neuporabnih halštatskih ruševin (sl. 3).

Način postavitve stavb v prostor z usekom gradbene parcele v pobočje in obzidavo vkopanega dela z drenažnimi zidovi je predpostavil vhode vanje v edini prosti, to je jugozahodni zavetni steni. Nazorno potrdilo sta hiši 1 in 11 (sl. 4 in 5). Orientacija in vstopi v hiše

Sl. 5: Most na Soči. Tloris starejšeželeznodobne hiše 11 z vhodno lopo.

Abb. 5: Most na Soči. Grundriß des hallstattzeitlichen Hauses 11 mit Windfang.

Sl. 6: Most na Soči. S peskom nasuta ulica ob mlajšeželeznodobni in rimski nekropoli (nekropola II gl. sl. 1: C).

Abb. 6: Most na Soči. Mit Sand aufgeschüttete Gasse entlang der latènezeitlichen und römischen Nekropole (Nekropole II, siehe Abb. 1: C).

Sl. 7: Most na Soči. Vzhodni del stavbnega niza (hiša 15 in 15a) z obrtnimi delavnicami in ulico na vhodni strani. A - tloris (GM 1979-1980); B - računalniška imaginacija (Arxel 1999).

Abb. 7: Most na Soči. Östlicher Teil der Häuserreihe (Haus 15 und 15a) mit Werkstätten und Gasse an der Eingangsseite. A - Grundrißentwürfe (GM 1979-1980); B - Computerbild (Arxel 1999).

kot posledica vkopanosti stavbišč v pobočje pa sta pogojevala, skupaj z izvornim reliefom, lego in usmeritev ter potek internih komunikacij (sl. 3).

Te so materialno izpričane v dveh primerih:

- prvič na vzhodni strani naselja kot s peskom nasuta pot ob poznolatenški in rimskodobni nekropoli (sl. 6), torej kot neposredni prežitek starejšeželeznodobne komunikacije, ki je hkrati tudi prepričljiva potrditev domišljene, relief izrabljajoče in klimi prilagajoče se umestitve naselja v prostor, primerne in sprejemljive tudi za povsem drugačno stavbarsko tehnologijo in življenjsko naravnost rimskodobne civilizacije. Ta nova stvarnost v naselitveni zgodovini Mosta na Soči pa je vendarle, kljub gospodarni in večji izrabi že urejenega prostora, tudi drastično posegla v halštatskodobni urbani red in s tem pokazala svojo drugačnost ali celo gospodovalnost: opustila je tradicionalni halštatski predel nekropole in grobišče prenesla v samo naselje. V tej opustitvi in prenosu je prepoznaven nov, zaresen prelom v iztekajočih se desetletjih posoške železne dobe, spočet z vnikanjem rimske omike iz Akvileje na začetku 2. stoletja pr. Kr. v Posočje.

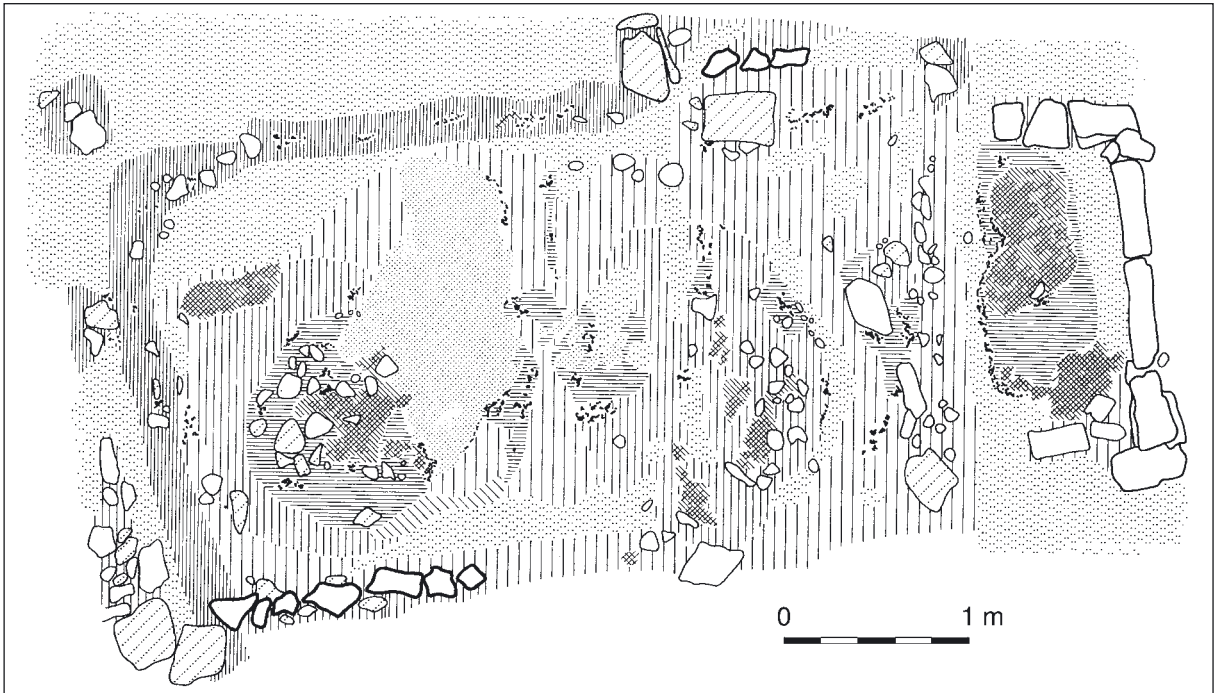
- drugič je ulica še v svoji prvobitni, izvorni povezavi z nizom stavb, ki so, kar smo navedli kot enega od argumentov za načrtovano rast naselja, funkcionalno sorodne, namenjene obrtni dejavnosti: lončarstvu, metalurgiji in kovaštvu (sl. 7a; 7b).

In še zadnji dokaz: kanalizacijski sistem. Prepoznani je bil bodisi kot mikro sistem znotraj objektov, zgrajen v pomoč in kot dopolnilo drenaži pri vzdrževanju bivanjske primernosti (sl. 8) bodisi kot dopolnilo operativnosti kovinarskega obrata (sl. 9) in lončarjeve peči (sl. 10; 11), kar je opredeljivo bolj kot graditeljska večšina ali tehnološka nuja; prepoznani pa je tudi v pojavu in uporabi dejanskih kanalov, urejenih za odvod meteornih voda med objekti (sl. 12), izpeljanih skozi ali pod ulico (sl. 13).

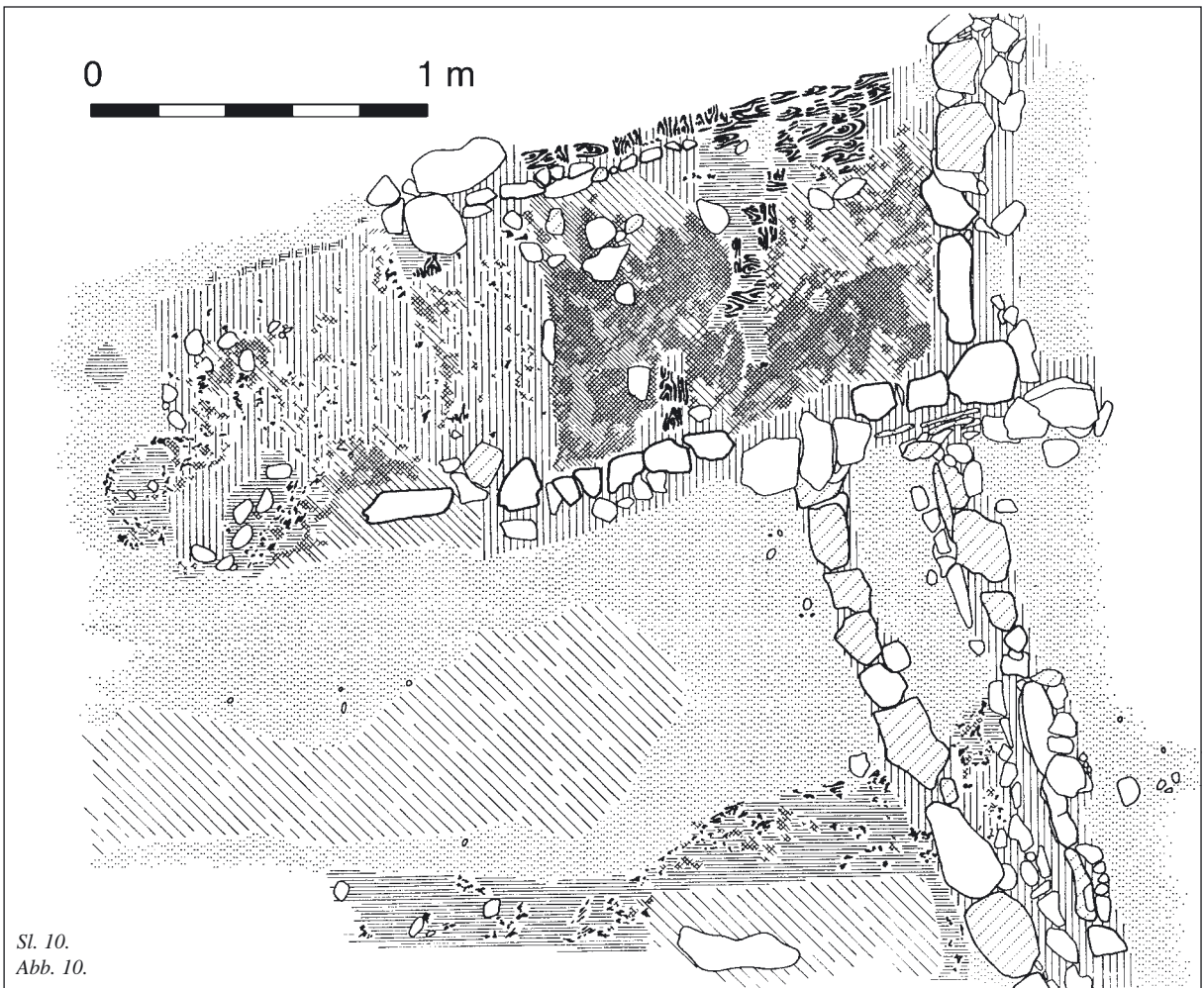
Sl. 8: Most na Soči. Starejšeželeznodobna hiša 26. Tlorisna zasnova s kanali za odvod meteorne vode pod tlakom hiše.

Abb. 8: Most na Soči. Hallstattzeitliches Haus 26. Grundrißentwurf mit Abflußkanälen für Niederschläge unter dem Pflaster des Hauses.

Sl. 9: Most na Soči. Kanal za odvod meteorne vode v sklopu hiše 22.

Abb. 9: Most na Soči. Abflußkanal für Niederschläge im Komplex von Gebäude 22.

Sl. 10.
Abb. 10.

Našteto na koncu da naslednji rezultat:

Železnodobno naselje na Mostu na Soči je bilo umeščeno v skoraj amfiteatsko zaprtem pobočju med kanjonom Idrijce in tremi Kuki na severnem robu naselitvenega areala in je zelo verjetno seglo tudi na pomol v samem sotočju. Vloga kukov (Cungov, Munihov, Teza) v naselju ostaja neznana! Členjeno pobočje so v smeri jugovzhod-severozahod z verjetnimi izteki v sedlih med Kuki na severni strani in na glavni poti, ki je povezovala sotočje Soče in Idrijce s sotočjem Idrijce in Bače na južni strani, povezovala približno vzporedne poti - ulice, ki so se v območju delavnic zaradi strmega pregiba pod Cungovim = zahodnim Kukom obrnile v smer vzhod-zahod in bile tako speljane zelo logično po izohipsi na plato nad sotočjem Idrijce in Soče. Vertikale med terasami niso bile dognane. V konglomeratnem (zahodnem) predelu železnodobne vasi je bila urejena meteorna kanalizacija, ki je delovala po principu ponikovalnic. V naselju so veljala preizkušena stavbarska pravila in lokacijski red (prim. sl. 3).

Zdi se, da je dovolj sestavin za predpostavlanje, da je naselje na Mostu na Soči vsaj v obdobju *Sv. Lucije II* nastajalo in se prenavljalo po nekakšnem načrtu in ne

instinktivno. Da je načrt v tem času lahko obstojal, izpričuje, čeprav za gradnjo obrambnega obzidja, položaj na Cvingerju nad Virom pri Stični (Gabrovec 1994, 144), ni pa to tiste vrste urbanistična zasnova, ki je bila lastna npr. Etruščanom v istem času, če si za zgled vzamemo npr. samo Mostu najbližji transpadanski Marzabotto na bregovih reke Reno (*Civiltà degli Etruschi* 1985, 119-120). Daleč od tega.

Sl. 12: Most na Soči. Odvodni jarek med hišama - delavnicama 22 in 22a.

Abb. 12: Most na Soči. Abflußgraben zwischen zwei Häusern - den Werkstätten 22 und 22a.

Sl. 10 in 11: Most na Soči. Starejšeželeznodobna hiša 23. Objekt z lončarsko pečjo in kanaloma.

Abb. 10 und 11: Most na Soči. Hallstattzeitliches Haus 23. Objekt mit Töpferbrennofen und zwei Kanälen.

Sl. 13: Most na Soči. Odvodni jarek v konglomeratni osnovi naselja med starejšeželeznodobnima hišama 22a in 23.

Abb. 13: Most na Soči. Abflußgraben in der Konglomeratgrundlage der Siedlung zwischen den hallstattzeitlichen Häusern 22a und 23.

Ker pa je danes vzdušje praznično, si lahko privoščimo tudi praznovalsko misel, bolj vprašanje:

koliko je od tam v Posočje, v njegovo sredico, moglo priti, skupaj z drugimi, bolj razpoznavnimi, tovrstnih vzpodbud.

ANSI 1975, *Arheološka najdišča Slovenije*. - Ljubljana.

Civiltà degli Etruschi (a cura di M. Cristofani). - Milano, 1985.

BRATINA, P. 1994a, Jelenšek nad Godovičem. - V: *Varstvo naravne in kulturne dediščine v Sloveniji v letu 1993*, 45 - 46, Ljubljana.

BRATINA, P. 1994b, Jelenšek nad Godovičem - prazgodovinska naselbina z nekropolo. - *Idrijski razgledi* 39, 109-110.

FOGOLARI, G. 1984: La civiltà paleoveneta. - V: *Il Veneto nell'antichità* 2, 661-692, Verona.

GABROVEC, S. 1994, *Stična 1. Naselbinska izkopavanja*. - Kat. in monogr. 28.

KOS, P. 1973, Koritnica ob Bači. - *Arh. vest.* 24, 848-873.

PIŠ, R. 1889, Godovič. - V: *Logaško okrajno glavarstvo*, 34-37, Logatec.

SVOLJŠAK, D. 1986, Most na Soči in njegovi obrambni sistemi. - V: *Odbrambeni sistemi u praistoriji i antici na tlu Jugoslavije*, Materijali 22, 50-54.

SVOLJŠAK, D. 1999, Casa di tipo "isontino" a Most na Soči (Slovenia). - V: *I Reti / Die Räter. Atti del simposio, 23-25 settembre 1993, Castello di Stenico, Trento*, Archeologia delle Alpi 5, 269-294, Trento.

SVOLJŠAK, D. in B. ŽBONA TRKMAN 1985, Načini pokopa v prazgodovini Posočja. - V: *Sahranjivanje pokojnika sa aspekta ekonomskih i društvenih kretanja u praistoriji i antici*, Materijali 20, 87-89.

Zur Entstehung der Urbanisation in der eisenzeitlichen Siedlung von Most na Soči

Zusammenfassung

Unter Berücksichtigung des Berichtes von Polybios (II 17), daß die Veneter in "nicht befestigten Siedlungen" gewohnt hätten, und der Analyse von G. Fogolari, die Polybios zustimmt und ihn durch die Feststellung ergänzt, daß die venetischen Siedlungen in ihrem Kern in natürlich befestigten Bereichen an Gewässern und auf herausragenden Anhöhen gelegen hätten, gehört die eisenzeitliche Siedlung in Most na Soči im Hinblick auf die Wahl des Ortes zum venetischen Siedlungstyp, ihnen ähnelt allerdings auch ihre territoriale Organisation, mit zwei Zentren und dazugehörigen Dörfern. Diese hatten auch Verteidigungsfunktionen.

Der Mikrostandort und der territoriale Aspekt sind im Fall der Siedlung von Most na Soči schon Zeichen für einen überlegten Entwurf bei der Planung der Siedlung, bei der Anordnung ihres Innenbereiches sind, neben den Elementen der Soča-Baukunst, auch verbindliche Regeln zu beobachten, die das Wachstum und die Entwicklung der Siedlung bestimmen.

Diese sind:

1. gleiche oder zumindest sehr ähnliche Orientierung der großen Mehrzahl der Gebäude und deshalb der Eingang von der einzig freien Seite.
2. konsequente Bauweise
3. eine konsequent an dasselbe Grundstück gebundene Renovierung der Gebäude innerhalb ihres individuellen chronologischen Schicksals
4. das Bestehen innerer Verbindungen
5. Gruppierung funktional ähnlicher Objekte vorwiegend an einer Stelle

6. Kanalisation zur Ableitung von Niederschlagwasser

7. absolute Trennung von Nekropole und Wohnviertel des Dorfes.

Die eisenzeitliche Siedlung in Most na Soči wurde in einem amphitheaterähnlichen geschlossenen Bereich zwischen der Schlucht des Idrijcaflusses und drei Anhöhen errichtet - der Kuki am Nordrand des Siedlungsareals, und sie erstreckte sich höchstwahrscheinlich auch auf die Halbinsel im Zusammenfluß von Idrijca und Soča. Den terrassenförmig gegliederten Hang verbanden in SO-NW-Richtung mit wahrscheinlichen Enden in den Bergsatteln zwischen den Kuki im Norden und der Hauptstraße, die den Zusammenfluß von Soča und Idrijca mit dem Zusammenfluß von Idrijca und Bača im Süden verband, annähernd parallele Wege - Gassen. Diese änderten im Bereich der steilen Falllinie unter dem westlichen Kuk ihre Richtung von Osten nach Westen und setzten sich entlang der Isohypse auf das Plateau der Halbinsel im Zusammenfluß fort. In der Siedlung galten altbewährte Regeln der Baukunst und eine Standortordnung. In dem Bereich, wo anstelle einer Sandmoräne undurchlässiges Konglomerat die Grundlage bildete, war in der Siedlung eine Abwasserkanalisation errichtet.

Es scheint also genügend Elemente für die Vermutung zu geben, daß die eisenzeitliche Siedlung in Most na Soči wenigstens in der Zeit Sv. Lucija II planmäßig, nicht instinktiv entstand und renoviert wurde. Daß es einen Plan in dieser Zeit gegeben haben muß, bezeugen, wenn auch für andere Bauten, die Verhältnisse auf dem Cvinger oberhalb von Vir pri Stični, allerdings handelt es sich aber noch nicht um die Art urbanistischer Planung, die beispielsweise den Etruskern in derselben Zeit eigen war.